

Mate Zekan

Stjepan Gunjača (1909.–1981.) – uz stotu obljetnicu rođenja

UDK: 902-05 Gunjača S.
929

Mate Zekan
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR, 21 000 Split
S. Gunjače b.b.
mate.zekan@mhas-split.hr

S. Gunjača ispred ulaza u Muzej (foto: Z. Buljević)

STJEPAN GUNJAČA, povjesničar i arheolog, rođen je u Sinju 30. listopada 1909., a umro u Splitu 6. prosinca 1981. Osnovno obrazovanje (1915. – 1920.) i Privatnu realnu gimnaziju (1928.) završio je u Sinju, a 1933. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je studij antropogeografije (zemljopis i povijest).

Još kao apsolvent, 24. srpnja 1933. postavljen je za ugovornog službenika i privremenoga vršitelja dužnosti kustosa Muzeja starina Savske i Primorske banovine u Kninu (poslije Državni muzej hrvatskih starina, danas Muzej hrvatskih arheoloških spomenika). Od 17. lipnja 1936. do 30. srpnja 1939. vršitelj je dužnosti kustosa, a od 31. srpnja 1939. kustos je istoga Muzeja. Tijekom cijelog tog razdoblja obavljao je i poslove upravitelja te ustanove.

Zbog svojevoljnog napuštanja Uprave Muzeja u Kninu, kao i neslaganja s tadašnjom vlašću, 1. listopada 1943. otpušten je iz državne službe.

Od 10. svibnja 1945. pa do 31. srpnja 1947. na čelu je zadarskog Arheološkog muzeja.

Rješenjem od 14. svibnja 1947. imenovan je 1. kolovoza 1947. ravnateljem Muzeja hrvatskih starina (od 1955. godine Muzej hrvatskih arheoloških spomenika). Na tom radnom mjestu ostaje do 9. srpnja 1958., kada postaje v. d. ravnatelja, a zatim ravnateljem tek osnovanog Instituta za nacionalnu arheologiju HAZU, u čijem je sastavu djelovao i Muzej. Na čelu ustanove ostaje do odlaska u mirovinu (1. srpnja 1977.).

Stjepan Gunjača doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 4. prosinca 1937., s radom *Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije*. Za dopisnog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 29. lipnja 1951., a od 1962. godine njezin je redoviti član.

* * *

Preuzevši, dakle, od Pavla Pauscha upravu Muzeja 1933. godine, Gunjača se posvećuje uređenju zgrada u Kninskoj tvrđavi, stvarajući tako prikladne uvjete za smještaj muzejske građe, te nastavlja prije započeti prijenos kamenih i metalnih spomenika iz dotrajaloga i ruševnoga muzejskog zdanja u varoši.

Kao muzejski djelatnik teži suvremenijem predstavljanju pokretne spomeničke baštine, zbog čega za izlaganje metalnih predmeta nabavlja nove vitrine, a kamene spomenike smješta na konzolne police. Za zaštitu arhivske građe i bibliotečnog fundusa priskrbljuje nove ormare vitrine za knjižnicu.

Kao mladi muzealac, težeći što prije upoznati muzejski fundus, prihvaća se zahtjevnog posla sistematiziranja muzejskih zbirki, uspješno odvojivši srednjovjekovne artefakte od onih sitnih predmeta koji su pripadali

prehistorijskom ili ilirsko–rimskom razdoblju.

Osobito pozorno analizira i spaja pojedinačne kamene ulomke u zajedničke cjeline, omogućujući rekonstrukcije reprezentativnih arhitektonskih sklopova crkvenoga pokućstva (ističe se ranoromanička nebica iz Biskupije – Crkvina), ali i dobivanje vrijednih rezultata za reinterpetaciju ili negiranje do tada uvriježenih spoznaja (o imenu kneza Zdeslava) u arheologiji i povijesnoj znanosti.

Došavši u Knin, Stjepan Gunjača dolazi u bliski doticaj s fra Lujom Marunom, koji je u nemilosti, izgnan iz franjevačkog reda od crkvenih vlasti te razriješen uprave i udaljen od Muzeja i Hrvatskoga starinarskog društva od svjetovne države. Ne nalazeći razumijevanja ni kod bivših suradnika koje je svojim zalaganjem zaposlio u Muzeju ili im benevolentno, uz odreku, zahvaljujući se na aklamacijskom izboru za predsjednika Društva, predao upravu, fra Luj je proživljavao možda najteže trenutke svoga života.

Mladi, novopostavljeni upravitelj pristupa Marunu obzirno, s respektom i uvažavanjem, stječući malo-pomalo njegovo puno povjerenje. Toliko, da ga je Marun imenovao izvršiteljem svoje oporuke. Uz toga iskusnog starca s urođenim i istančanim osjetom uočavanja i otkrivanja arheoloških spomenika, prepunog topograskih podataka, Gunjača je našao upravo ono čemu je i sam bio sklon. S Marunom je Gunjača saziđao temelje svoje kasnije najveće znanstvene vrline, koja ga je izdigla do arheologa topografa bez premca. Tamo gdje je Marun stao, Gunjača je nadograđivao. Studiozno. I ustrajno. I ustrajnost im je bila zajednička odlika. Koliko je Marun cijenio Gunjaču, vidljivo je i iz toga što ga je odmah angažirao na istraživanju lokaliteta koje je financirao vlastitim novcem, među kojima su značajniji Tepljuh–Biočić, Kapitul, Koljani Gornji, Nin. Kao zalog tom povjerenju, nakon smrti Luje Maruna Stjepan Gunjača revizijskim zahvatima (Biskupija – pet crkava, Zvonimirovo zborovanje, Koljane – Crkvina) ili sustavnim arheološkim istraživanjima (Pridraga–Sv. Martin i Mijovilovac, Cetina – Sv. Spas, Bribir) traži potvrdu i nadgradnju Marunovih tvrdnji i sumnji, iz čega dolazi do zavidnih znanstvenih rezultata.

Kada je u drugoj polovici godine 1941. Kninska tvrđava uvrštena među vojnostrateška zdanja, Muzeju je naloženo cjelovito iseljenje do 9. srpnja 1942. Potpuna nesigurnost nastala je sklapanjem Zagrebačkog sporazuma, kojim se Knin našao u talijanskoj vojno–operativnoj zoni, s kojima su u konfidentskom odnosu bile srpske četničke postrojbe koje su divljale Kninom i Krajinom. Opasnost i prijetnja

uništenjem najdragocjenijega hrvatskoga nacionalnog arheološkog blaga time je bila veoma izvjesna. Stoga Gunjača odlučuje srednjovjekovnu zbirku, biblioteku i arhiv prevesti i skloniti u rodni Sinj, gdje ih smješta u, a kasicu s najdragocjenijim predmetima zazidava u zid očeve kuće.

Pretpovijesna i rimska zbirka (kameni spomenici, keramika, staklo), bakreni i srebrni novac rimske, bizantske, mletačke i ugarske provenijencije, kao i dio bibliotečnog fundusa i arhivske građe smješteni su u podrum Kninske gimnazije. Slijedom ratnih zbivanja krajem godine 1943. ta je građa, ostavši bez izravnog stručnog nadzora i utjecaja, najvećim dijelom izbačena iz Gimnazije u njezino dvorište.

U takvim uvjetima Gunjača se više ne vraća u Knin, već odlučuje ustati protiv okupacijskih i zločinačkih snaga, svoje znanje i sposobnost usmjeriti protiv onih koji prijete uništenjem hrvatske baštine, te se priključuje antifašističkom pokretu.

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata, preuzevši mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja u gotovo kataklizmičnom, avionskim bombardiranjima porušenom Zadru, Gunjača je veoma brzo sredio zatečenu muzejsku građu, proučio je, obavio izbor predmeta za ekspoziciju, muzeološki osmislio postav te arheološku zbirku toga muzeja, smještenu tada u crkvi sv. Donata, nakon šest mjeseci otvorio za javnost. Osim što se pobrinuo za arheološke predmete, doslovno je iz ruševina skupio raznovrsna kulturna dobra, od kojih posebno valja istaknuti bogat knjižni fond kojim se utemeljuje Narodna biblioteka.

Omogućivši potrebne uvjete za rad Arheološkome muzeju u Zadru, Gunjača se vraća svojoj prvoj ljubavi, starohrvatskim spomenicima. Još iz Zadra potiče i organizira potporu strukovnih institucija o osnivanju središnjega Muzeja hrvatskih starina. Samo, Gunjača više ne misli da mu sjedište treba biti u Kninu. I tu je sukladan s Marunovim stremljenjima o izgradnji samosvojnog muzeja hrvatskih spomenika u većem gradu na obali, čime će i ta, za hrvatski narod iznimno vrijedna baština, dobiti na značenju.

Kao prva lokacija novoga sjedišta određena je Kliška tvrđava, u koju su se počeli prenositi spomenici iz skrovišta u Sinju. No, mnogobrojni problemi vezani uz njegovo funkcioniranje na toj lokaciji utjecali su na odstup od takvog rješenja, pa se, u borbi da se hrvatskim arheološkim spomenicima osigura reprezentativan izložbeni prostor, Gunjača sukobljava s mnogobrojnim protivnicima. Za svladavanje tih otpora trebalo je veoma mnogo truda, mudrosti i vremena. U takvim okolnostima, dok su se razmatrali i propadali

brojni prijedlozi za buduću lokaciju muzejske zgrade, muzejska građa selila se s Klisa u Kaštelet i Galeriju Meštrović pa potom u barake bivše tvornice betonskih pločica na splitskoj zapadnoj obali.

Za to vrijeme Gunjača, nepokolebljiv u svom uvjerenju o neprocjenjivoj vrijednosti te građe za hrvatski narod i njegovu povijest, odlučuje se prikloniti skrbi Hrvatske akademije, kojoj je imovina Hrvatskoga starinarskog društva došla u legat. Kako je i imovina društva Bihač iz Splita na isti način došla pod okrilje Akademije, Gunjača najprije pokreće inicijativu, a zatim objedinjuje oba spomenička fundusa kojima se obogaćuje temeljna zbirka Muzeja hrvatskih starina, čime on prerasta u novu muzejsku ustanovu – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

Vođen mišlju o posebnosti i iznimnoj dragocjenosti hrvatskog arheološkog blaga, beskompromisnim stajalištem naslijeđenim od Maruna kada bi se to ponekad dovodilo u pitanje, Gunjača je tražio organizacijski oblik kojim bi se tretiranje hrvatske baštine diglo na višu stručnu i znanstvenu razinu. Tu ideju oživotvorio je godine 1958., kada Akademija osniva u Splitu Institut za nacionalnu arheologiju u kojoj je Muzej hrvatskih arheoloških spomenika integralna jedinica. Ta važna znanstvena institucija osnovana je kako bi sustavno pratila, koordinirala, organizirala i evidentirala znanstvenoistraživačka djelovanja na polju srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj, osobito na matičnom području ranosrednjovjekovne hrvatske države, s ciljem znanstvenog izučavanja i sintetiziranja spoznaja o životu i djelovanju naših predaka na tom prostoru, radi dokazivanja povijesnopolitičkog identiteta i civilizacijskog dosega hrvatskog naroda od doseljavanja, preko ranosrednjovjekovne hrvatske države te tijekom kasnijega srednjovjekovnog razdoblja.

Gunjača je osnivanjem Instituta priskrbio zavidan status toj instituciji, koji mu je bio potreban kako bi se upustio u odlučujuću bitku u svezi s trajnom i dostojanstvenom pohranom hrvatskih arheoloških spomenika. No, i uz takvu građu, čija vrijednost i mnogobrojnost te ugled tutora, nije mogla biti upitna, trebala su proći još dva desetljeća da se realizira njegova vizija – gradnja i otvorenje velebnoga muzejskog zdanja u kojem su starohrvatski spomenici, o kojima je brinuo više od četrdeset godina, dostojno predstavljani javnosti.

I upravo u tim trenucima zanosa i ushita Gunjača je sve iznenadio zahtjevom za umirovljenje. Njegov je životni opus, očito, za njega bio završen. Svoje je čedo postavio na noge i osigurao mu optimalnu muzeološku budućnost.

Mnogobrojni su arheološki lokaliteti koje je S. Gunjača osobno istražio. Njihovu istraživanju pristupao je nakon ozbiljne pripreme i proučavanja diplomatičkog i arhivskog materijala. Nevjerojatno velikom broju topografskih podataka koje je u sebi nosio, tražio je potvrdu na terenu, zanemarujući vremenske nepogode i nepristupačnosti položaja. Stoga ne čudi što je njegov lik bio poznat i u najzabačenijim zaselcima srednjojadranskoga zaleđa. Akademik Gunjača nije ni slutio kako je svojim terenskoistraživačkim pristupom stvorio školu, koju njegovi suradnici i kolege, kojima i sam pripadam, i dalje gaje.

Duh istraživača kod njega se posebno osjećao u rano proljeće, kad “zemlja miriše”, kako je govorio, neodoljivo ga pozivajući da je nježno razgrće i otkriva spomeničku baštinu, i tako punih četrdeset i pet godina. Stotine je spomenika s tih istraživanja obogatilo fundus Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, a Gunjača se od početnih suradnji na iskopavanjima s Mihovилоm Abramićem i Lujom Marunom razvija u samostalnog istraživača, koji je u svom životnom vijeku istražio više od 50 lokaliteta. Kako po vokaciji nije bio arheolog, nije se libio, kad je god to bilo moguće, istraživanje prepustiti kvalificiranijem stručnjaku. Zato su u arheološkim krugovima njegovi kampovi bili posebno omiljeni, a o njima se sa sjetom još i danas priča. To se posebice odnosi na Bribir, lokalitet kojim je Gunjača htio svijetu pokazati jedno urbano središte napučeno Hrvatima od vremena doseljenja, gdje su tijekom stoljeća izgradili reprezentativan grad, u kojem su kod istaknute velikaške obitelji Šubića tražili utočište i odsjedali moćni europski vladari.

Rezultate svojih mnogobrojnih istraživanja Gunjača je obznanio u gotovo 150 bibliografskih jedinica. Od svojega prvog objavljenog rada, godine 1933., pa do posljednjeg trenutka života, njegova je nazočnost na stručnom i znanstvenom polju veoma živa. Uz dužno poštovanje koje je imao prema prethodnicima, Gunjača se od početka svojega djelovanja suprotstavlja dotad uvriježenim spoznajama i argumentirano polemizira o mnogobrojnim teorijama i tezama autoriteta. Žestok i oštar, do kraja principijelan u bitci za povijesnu istinu, jetkog pera na nekorektnost, neistinu i nedosljednost, nije uvijek bio po volji svojim kolegama. Živog temperamenta, hvatao se pera samo onda kada je trebalo što ispraviti, dopuniti, dokazati ili raspraviti. Stoga su gotovo sva njegova djela prožeta analitičko-kritičkim uvodnim dijelom, koji je uvijek čvrst oslonac izgradnji vlastite teze. Posebice valja istaknuti njegovo kapitalno djelo u četiri sveska *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, koje je nezaobilazan prilog našoj povijesnoj

znanosti, ali i vrelo za gradnju teza novoj generaciji povjesničara. Uza sve to Gunjača je obnovio i uredio prvih deset brojeva III. serije *Starohrvatske prosvjete*, u kojoj je uz mnogobrojne druge stručnjake i znanstvenike objavljivao i rezultate svojih istraživanja.

Stjepan Gunjača, arheolog i povjesničar, napustio nas je prije gotovo dvadeset i osam godina, ostavivši neizbrisivi trag u spomenutim znanstvenim disciplinama, stvorivši jedan novi, kritičniji pristup valorizaciji spomeničke baštine, bilo da je ona arheološkoga ili, pak, diplomatičkoga karaktera. Danas, gotovo tri desetljeća iza njegove smrti, osjeća se nedostatak jedne takve autoritativne osobe koja bi snažno stala u zaštitu i skrbila o nacionalnom hrvatskom arheološkom blagu, na čiju posebnost u europskoj srednjovjekovnoj civilizaciji odavno upućuju mnogobrojni svjetski znanstvenici.

Treba upozoriti da se danas u našoj domovini ta baština ne tretira kao hrvatski specifikum, nije izvučena iz konglomerata proteklih civilizacija (od paleolitika do Turaka i poslije) i kao takva nije zaštićena posebnim zakonom (*lex specialis*) ili podzakonskim aktom, iako je svima jasno da je upravo ona izvorno hrvatski samosvojna. Stoga bi hrvatsku ranosrednjovjekovnu spomeničku baštinu, najprije joj davši takav status u domovini Hrvatskoj, trebalo istaknuti kao hrvatski kulturni brend i osigurati joj odgovarajući tretman u budućoj europskoj zajednici.

Upravo su arheološki nalazi kao prvorazredni povijesni izvori i njihova znanstvena valorizacija najprije spasili Dalmaciju od političkih pretenzija susjeda, a potom značajno pridonijeli međunarodnom priznanju suverene hrvatske države.

Gunjačinim odlaskom s muzeološkoga i arheološkopovijesnoga znanstvenog polja ugašen je i Institut za nacionalnu arheologiju, koji je kao jedan od rijetkih znanstvenih zavoda, ako ne i jedini, perfidno ukinut krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća. Stoga začuđuje da mjerodavni čimbenici u kulturi i znanosti Republike Hrvatske, u inflaciji raznih znanstvenoistraživačkih centara osnovanih često *ad personam*, nisu još spoznali kako je za državu iznimno važno ustanovljenje jedne takve institucije kao što je Institut za nacionalnu arheologiju. Razlog, svrha i cilj pa time i opravdanost njegova postojanja, kao što je vidljivo iz navedenoga, nisu upitni. Ponovnom uspostavom, tj. obnovom Instituta za nacionalnu arheologiju postigli bi se optimalni uvjeti da se u za to specijaliziranoj znanstvenoj instituciji uz interpretaciju već prikupljenog arheološkog fundusa provode i sustavna znanstvena istraživanja one spomeničke

baštine koja se još nalazi pohranjena u ruševinama i pod zemljom, kako na matičnom području srednjovjekovne hrvatske države tako i na širem prostoru.

Neka ova obljetnica bude i poticaj rekonstrukciji znanstvene jedinice kako ju je osmislio i njezin prvi osnivač. Time bi *hrvatskoj nacionalnoj arheologiji* među ostalim pomoćnim povijesnim granama bio

omogućen daljnji razvitak i zadržavanje časnog mjesta koje je stekla. Za njezinu afirmaciju, uz zasluge za spašavanje toga nacionalnog blaga, izlažući život i pogibelji, svoj izuzetan prinos utkao je i ovdje elaborirani velikan hrvatske kulture i znanosti 20. stoljeća – Stjepan Gunjača.